

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

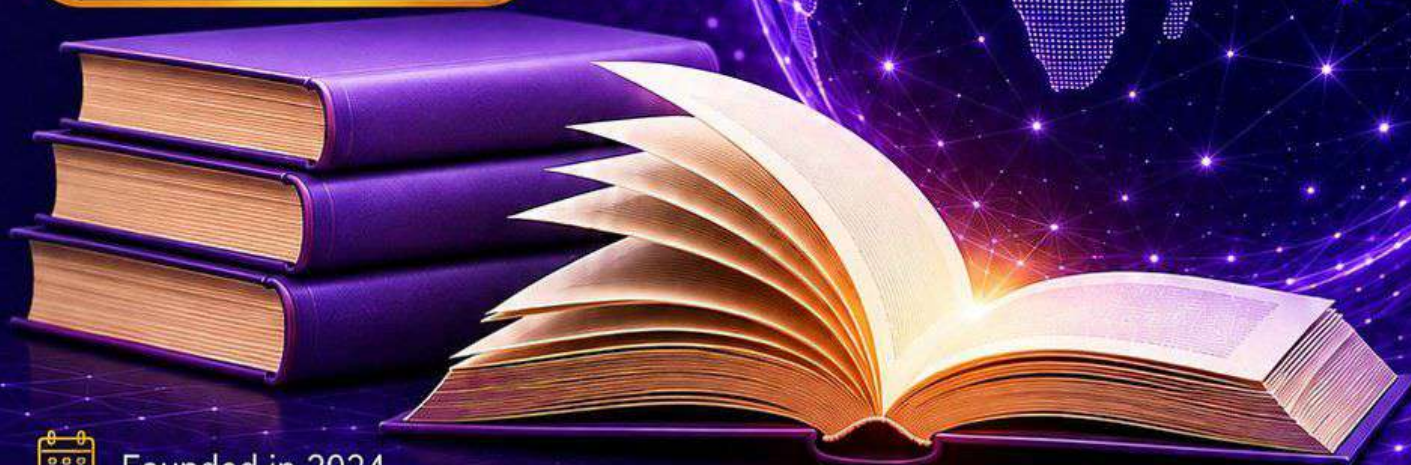
IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 8

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

1960–1980-YILLARDA O‘ZBEKISTON AHOLISINING DAROMADLARI VA XARAJATLARI: TARIXIY-STATISTIK TAHLIL (SURXONDARYO VILOYATI MISOLIDA)

Abduraxmanov Akmal Yo‘ldoshovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, katta o‘qituvchi (PhD).

e-mail: akmal_abduraxmanov@tues.uz ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-6229-4054>

Annotatsiya.

Ushbu maqolada 1960–1980-yillarda Surxondaryo vohasi aholisining ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, xususan, oila daromadlari va xarajatlarining tarkibiy o‘zgarishlari tahlil qilingan. Tadqiqot davri sobiq Ittifoq iqtisodiyotining turg‘unlik va shu bilan birga qishloq xo‘jaligini jadal modernizatsiya qilish bosqichlariga to‘g‘ri keladi. Maqolada vohada paxta yakkahokimligining aholi farovonligiga ta‘siri, ish haqi dinamikasi, kolxozchilarning daromad manbalari va iste‘mol savatchasining shakllanishi statistik ma‘lumotlar asosida ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, aholi xarajatlarida oziq-ovqat va nooziq-ovqat mahsulotlarining ulushi, ijtimoiy xizmatlarning o‘rni hamda uy-joy sharoitlari tahlil etilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, daromadlarning nominal o‘sishiga qaramasdan, real xarid qobiliyati mahsulotlar taqchilligi va narxlarning sun‘iy ravishda ushlab turilishi sababli o‘ziga xos murakkabliklarga ega bo‘lgan. Surxondaryo viloyatining o‘ziga xos agrar xususiyatlari aholi xarajatlari tarkibida shaxsiy yordamchi xo‘jaliklarning ahamiyatini oshirganligi aniqlangan.

Kalit so‘zlar: Surxondaryo, daromadlar, xarajatlar, kolxoz, ish haqi, iste‘mol, paxta yakkahokimligi, ijtimoiy farovonlik, sovet davri, statistika.

ДОХОДЫ И РАСХОДЫ НАСЕЛЕНИЯ УЗБЕКИСТАНА В 1960–1980-Е ГОДЫ: ИСТОРИКО-СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ (НА ПРИМЕРЕ СУРХАНДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ)

Абдурахманов Акмал Юлдошович

Термезский университет экономики и сервиса, старший преподаватель (PhD).

Аннотация.

В статье анализируется социально-экономическая жизнь населения Сурхандарьинского региона в 1960–1980-е годы, в частности структурные изменения семейных доходов и расходов. Исследуемый период совпадает с этапом стагнации экономики бывшего Советского Союза и одновременно с интенсивной модернизацией сельского хозяйства. На основе статистических данных рассматриваются влияние хлопковой монокультуры на благосостояние населения региона, динамика заработной платы, источники доходов колхозников и формирование потребительской корзины. Кроме того, анализируются доля продовольственных и непродовольственных товаров в структуре расходов населения, роль социальных услуг и жилищные условия. Результаты исследования показывают, что, несмотря на номинальный рост доходов, реальная покупательная способность населения сталкивалась с определёнными трудностями, обусловленными дефицитом товаров и искусственным сдерживанием цен. Установлено, что специфические аграрные особенности Сурхандарьинской области повышали значение личных подсобных хозяйств в структуре расходов и обеспечения потребностей населения.

Ключевые слова: Сурхандарья, доходы, расходы, колхоз, заработная плата, потребление, хлопковая монокультура, социальное благосостояние, советский период, статистика.

INCOME AND EXPENDITURES OF THE POPULATION OF UZBEKISTAN IN THE 1960S–1980S: A HISTORICAL AND STATISTICAL ANALYSIS (THE CASE OF SURKHANDARYA REGION)

Abduraxmanov Akmal Yo‘ldoshovich

Termez University of Economics and Service, Senior Lecturer (PhD).

Abstract.

This article analyzes the socio-economic life of the population of the Surkhandarya region in the 1960s–1980s, with particular emphasis on structural changes in household income and expenditures. The period under study coincided with the stagnation of the former Soviet economy and, at the same time, with the intensive modernization of agriculture. Based on statistical data, the article examines the impact of cotton monoculture on the welfare of the region’s population, wage dynamics, sources of income among collective farm workers, and the formation of the consumer basket. It also analyzes the share of food and non-food products in household expenditures, the role of social

services, and housing conditions. The findings indicate that, despite the nominal growth of incomes, real purchasing power was constrained by commodity shortages and the artificial maintenance of prices. The study also establishes that the specific agrarian characteristics of the Surkhondaryo region increased the importance of personal subsidiary farms in the structure of household expenditures and the satisfaction of household needs.

Keywords: Surkhondaryo, income, expenditures, collective farm, wages, consumption, cotton monoculture, social welfare, Soviet period, statistics.

Kirish. XX asrning 1960-1980-yillari O'zbekiston, xususan Surxondaryo vohasi tarixida ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning o'ziga xos shakllangan davri hisoblanadi. Bu davrda markazlashgan rejalashtirish tizimi asosida viloyat iqtisodiyoti asosan agrar yo'nalishga, aniqrog'i paxta xomashyosini etishtirishga ixtisoslashtirildi. Surxondaryo o'zining iqlimiy sharoiti bilan ingichka tolali paxta etishtirishda respublikada etakchi o'rinlardan birini egallagan bo'lib, bu soha aholi bandligi va daromadlarining asosiy manbai bo'lib xizmat qilgan. [1; 45-b].

1960-yillar boshida boshlangan "Surxon – Sherobod" cho'lining o'zlashtirish va yirik sug'orish tizimlarining (Amu-Zang, Sherobod kanallari) ishga tushirilishi vohada yangi qishloq xo'jaligi erlarining ochilishiga va aholi sonining tez sur'atlarda o'sishiga olib keldi. Bu jarayon aholining daromad tarkibiga ham o'z ta'sirini o'tkazdi: an'anaviy chorvachilik va dehqonchilik o'rnini kollektiv xo'jaliklardagi haq to'lanadigan mehnat egallay boshladi. Biroq, agrar sohadagi yutuqlar aholi turmush darajasining real o'sishi bilan har doim ham mutanosib bo'lmagan. [3; 112-b].

1970-yillarga kelib, O'zbekiston SSRda turg'unlik davri (zastoy) belgilari namoyon bo'la boshladi. Bu davrda iqtisodiy o'sish sur'atlari pasaygan bo'lsa-da, aholining nominal daromadlari davlat tomonidan belgilangan ish haqi va ijtimoiy to'lovlar hisobiga oshib bordi. Surxondaryo vohasining qishloq aholisi uchun asosiy daromad manbalari kolxoz va sovxozlardagi mehnat haqi hamda shaxsiy yordamchi xo'jaliklardan olingan mahsulotlar edi. Aynan mana shu davrda aholining iste'mol madaniyati va xarajatlar tarkibida ham sezilarli siljishlar kuzatildi. [5; 22-b].

Maqolaning maqsadi 1960-1980-yillarda Surxondaryo vohasi aholisining daromad va xarajatlari dinamikasini, ularning tarkibiy qismlarini va hayot darajasini belgilovchi asosiy omillarni ilmiy-statistik jihatdan tahlil qilishdan iborat. Ushbu davrda vohada aholi farovonligining oshishi qaysi manbalar hisobiga amalga oshgani va qanday ijtimoiy to'siqlarga duch kelingani masalasi dolzarb hisoblanadi. Tadqiqotda ijtimoiy fanlar metodologiyasiga tayanilgan holda o'sha davrning iqtisodiy manzarasi yoritiladi.

Surxondaryo viloyati iqtisodiyoti 1960-1980 yillarda o'ziga xos "paxta sanoati" majmuasiga aylangan edi. Viloyatda sanoatning ulushi respublika miqyosida past (taxminan 1.7-2.5%) bo'lib qolgan bo'lsa-da, qishloq xo'jaligi mahsulotlari etishtirish hajmi bir necha barobar ortdi. Bu esa aholining ijtimoiy qatlamlari o'rtasidagi daromadlar taqsimotiga bevosita ta'sir ko'rsatdi. [7; 88-b]. Bugungi kunda ushbu tarixiy davrni o'rganish bozor iqtisodiyotiga o'tish davridagi ijtimoiy siyosatni tushunish va qiyosiy tahlil qilish uchun muhim ahamiyatga ega.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI. O'zbekistonda sovet davri ijtimoiy-iqtisodiy tarixini o'rganishda R. Aminova, T. Qodirova va N. To'xlijev kabi olimlarning tadqiqotlari muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi. R. Aminova o'z asarlarida O'zbekiston SSR qishloq aholisining turmush tarzi va ijtimoiy rivojlanish masalalarini keng yoritgan bo'lsa, N. To'xlijev iqtisodiy tahlil va rejalashtirish tizimining o'ziga xosliklarini ko'rsatib bergan. Surxondaryo vohasi maxsus tadqiqot obyekti sifatida S. Tursunov, E. Qobilov va T. Pardayevlarning ishlarida o'z aksini topgan. Bu mualliflar vohaning umumiy tarixini o'rganish barobarida, uning iqtisodiy salohiyati va aholi hayotidagi o'zgarishlarga to'xtalib o'tishgan. [4; 56-b].

Shuningdek, xorijiy va MDH davlatlari tadqiqotchilari, masalan, E. Ziyodullayev va sovet iqtisodiyoti bo'yicha mutaxassislar asarlarida 1960-1980-yillardagi "nominal daromad" va "real farovonlik" o'rtasidagi tafovutlar batafsil yoritilgan. Ularning fikricha, sovet iqtisodiyotidagi turg'unlik davrida aholi daromadlarining o'sishi tovarlar taqchilligi bilan birga kechgan, bu esa "yashirin iqtisodiyot" va qora bozorning shakllanishiga zamin yaratgan. Surxondaryo misolida bu jarayonlar shaxsiy yordamchi xo'jaliklarda etishtirilgan mahsulotlarning bozor narxlarida sotilishi orqali yaqqol namoyon bo'ladi. [10; 15-b].

METODOLOGIYA. Tadqiqotning metodologik asosini tarixiy-qiyosiy tahlil va statistik usullar tashkil etadi. O'rganilayotgan davrdagi Surxondaryo vohasi aholisining hayot darajasini baholash uchun O'zbekiston Milliy arxivi hamda Surxondaryo viloyat davlat arxivlarining fondlari ma'lumotlaridan foydalanildi. Shuningdek, 1960, 1970 va 1980-yillarda chop etilgan "Ўзбекистон ССР халқ хўжалиги" (Народное хозяйство Узбекской ССР) statistik to'plamlari asosiy manba bo'lib xizmat qildi. [2; 195-b].

Tahlil davomida daromadlarning ikki asosiy turi: pul daromadlari (ish haqi, mukofotlar, pensiya va stipendiyalar) hamda natura shaklidagi daromadlar (kolxoz mahsulotlari) ajratib ko'rsatildi. Xarajatlar tarkibi esa oziq-ovqat, kiyim-kechak, madaniy-maishiy xizmatlar va jamg'armalar kesimida tahlil qilindi. Statistik ma'lumotlarni qayta ishlashda o'rtacha arifmetik qiymatlar va o'sish sur'atlari (indeksli tahlil) usullaridan foydalanildi.

Bundan tashqari, aholining real daromadlarini hisoblashda o'sha davrdagi mahsulotlar narxlarini va inflyatsiya darajasi hisobga olindi. Maqolada keltirilgan raqamlar vohaning qishloq va shahar aholisi o'rtasidagi ijtimoiy farqlarni ko'rsatishga qaratilgan bo'lib, bu ijtimoiy-tarixiy jarayonlarni obyektiv baholash imkonini beradi.

TAHLIL VA NATIJA. 1960-1980-yillarda Surxondaryo vohasi aholisining daromadlari tarkibida davlat sektori va kollektiv xo'jaliklardan olinadigan ish haqining ulushi barqaror o'sib bordi. Agar 1960-yilda viloyatda o'rtacha oylik ish haqi 68-70 rublni tashkil etgan bo'lsa, 1980-yilga kelib bu ko'rsatkich 180-200 rublgacha ko'tarildi. Bu o'sish asosan

qishloq xo'jaligi mehnatini mexanizatsiyalashtirish va paxtachilikdagi moddiy rag'batlantirish tizimining kuchaytirilishi bilan izohlanadi. [11; 102-b].

Biroq, daromadlarning faqat pul shaklida o'sishi aholi turmush darajasining to'liq manzarasini aks ettirmaydi. Surxondaryo vohasi aholisining sezilarli qismi (80% dan ortig'i) qishloqlarda istiqomat qilganligi sababli, ularning umumiy daromadida shaxsiy yordamchi xo'jaliklardan olingan mahsulotlar (go'sht, sut, meva-sabzavot) 35-40% gacha ulushga ega edi. Quyidagi jadvalda 1960-1980-yillar oralig'ida daromad va asosiy xarajatlarning dinamikasi aks ettirilgan.

Jadval. 1960-1980-yillarda Surxondaryo vohasida o'rtacha oylik daromad va xarajatlar tarkibi (rubl hisobida)

Ko'rsatkichlar	1960-yil	1970-yil	1980-yil
O'rtacha oylik ish haqi	68.8	115.4	182.5
Oziq-ovqat xarajatlari (ulushi %)	58.2%	52.1%	46.8%
Kiyim-kechak va poyabzal	12.5	22.3	45.6
Madaniy-maishiy xizmatlar	4.2	8.5	18.2
Jamg'armalar (omonatlar)	3.1	11.4	28.5

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, 20 yil ichida o'rtacha ish haqi deyarli 2,6 barobar oshgan. Oziq-ovqat xarajatlarning umumiy daromaddagi ulushi 58% dan 46% gacha kamayishi aholining turmush darajasi yaxshilanganidan dalolat beradi. Shunga qaramay, 1980-yillarga kelib jamg'armalarning keskin ortishi (3 rubldan 28 rublgacha) faqat farovonlik belgisi emas, balki bozorda zarur tovarlarning yo'qligi va "kechiktirilgan talab" (defitsit) natijasi ham edi.

Vohada iste'mol tovarlarining narxlarini davlat tomonidan qat'iy nazorat qilinardi. Masalan, bir kilogramm go'sht davlat do'konlarida 1,90–2,20 rubl, non 16–20 tiyin, sut esa 20–24 tiyin bo'lgan. Ammo davlat do'konlarida go'sht va yog' mahsulotlarining doimiy tanqisligi aholini bozordan (bozor narxi 4–5 rubl) xarid qilishga majbur qilgan. Bu esa real xarajatlarning rasmiy statistikadan yuqori bo'lishiga olib kelgan.

Aholining xarajatlar tarkibida uy-joy va kommunal to'lovlar juda past ulushni (umumiy daromadning 3–5% ini) tashkil etgan. Bu esa daromadlarning katta qismini uzoq muddat foydalaniladigan tovarlar (televizor, muzlatgich, mebel) va transport vositalariga yo'naltirish imkonini bergan. Masalan, 1970-yillarda Surxondaryoda har 100 oilaga 45 ta televizor to'g'ri kelgan bo'lsa, 1980-yilga kelib bu ko'rsatkich 82 taga yetdi [6; 175-b.].

Surxondaryoliklar uchun eng katta xarajatlardan biri an'anaviy to'y va marosimlar bilan bog'liq bo'lgan. Arxiv ma'lumotlariga ko'ra, bir o'rtacha to'y xarajatlari oilaning 2–3 yillik jamg'armasiga teng kelgan. Bu holat vohada o'ziga xos "ijtimoiy raqobat"ni keltirib chiqargan va ko'p hollarda aholini qo'shimcha daromad manbalarini (qora bozor, shaxsiy mahsulotlarni chetga sotish) izlashga undagan. Shunday qilib, 1960–1980-yillar Surxondaryo aholisi uchun ham barqarorlik, ham tizimli muammolar davri bo'lib qoldi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, 1960–1980-yillarda Surxondaryo vohasi aholisining iqtisodiy holati murakkab va ziddiyatli xarakterga ega bo'lgan. Bir tomondan, davlat ijtimoiy siyosati tufayli aholining eng quyi qatlamlari ham minimal daromad va bepul tibbiy, ta'lim xizmatlari bilan ta'minlangan. Bu davrda pensiya ta'minoti tizimi takomillashdi, xususan, 1964-yilgi qonun bilan kolxozchilar ham davlat pensiyasiga ega bo'la boshladilar [12; 66-b.].

Ikkinchi tomondan, daromadlarning o'sishi iste'mol bozoridagi real taklif bilan mustahkamlanmagan edi. Surxondaryo vohasi respublikaning chekka hududi bo'lganligi sababli, sanoat mahsulotlari bilan ta'minlashda markaziy shaharlardan sezilarli darajada ortda qolgan. Bu esa aholi orasida "moddiy boylik to'plash" (veshchizm) psixologiyasining kuchayishiga va jamg'armalarning banklarda emas, balki qimmatbaho buyumlar (tilla, gilam) shaklida saqlanishiga olib kelgan.

Paxta yakkahokimligi sharoitida qishloq aholisining mehnati juda arzon baholangan. To'g'ri, 1970-yillarda mehnat haqi oshirildi, lekin paxta narxi va unga ketgan mehnat sarfi o'rtasidagi nomutanosiblik saqlanib qoldi. Daromadning katta qismi Ittifoq byudjetiga yo'naltirilgan, mahalliy byudjetga esa faqat minimal ehtiyojlar uchun mablag' qoldirilgan [8; 12-b.]. Bu esa vohada infratuzilmaning rivojlanishini sekinlashtirgan asosiy omillardan biri bo'lgan.

Shaxsiy yordamchi xo'jaliklarning o'rni haqida gapirganda shuni ta'kidlash lozimki, ular sovet iqtisodiyotining "o'pkasi" vazifasini o'tagan. Agar Surxondaryo dehqoni o'z tomorqasidan qo'shimcha daromad topmaganida, rasmiy ish haqi uning oilaviy ehtiyojlarini qondirishga yetmas edi. Ayniqsa, 1980-yillarning oxiriga kelib, markazlashgan ta'minot tizimi inqirozga uchragan paytda, aynan shu omil aholini ocharchilik va qashshoqlikdan saqlab qolgan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, 1960–1980-yillarda Surxondaryo vohasi aholisining daromad va xarajatlari dinamikasi sobiq Ittifoq iqtisodiy tizimining barcha afzalliklari va illatlarini o'zida mujassam etgan.

Birinchidan, 20 yil davomida nominal ish haqi 2,5 barobardan ziyod o'sdi va bu aholining xarid qobiliyatini (hech bo'lmaganda nazariy jihatdan) oshirdi. Ijtimoiy to'lovlar, pensiya va stipendiyalar ulushi oila byudjetida barqaror o'rin egalladi.

Ikkinchidan, daromadlar tarkibida shaxsiy yordamchi xo'jaliklarning ulushi yuqoriligicha qoldi. Bu holat Surxondaryo iqtisodiyotining o'ta agrar xususiyatga ega ekanligidan va davlat sektoridagi ish haqi hayot darajasini to'liq

ta'minlay olmaganidan dalolat beradi.

Uchinchidan, xarajatlar tarkibida oziq-ovqat mahsulotlarining ulushi kamaygan bo'lsa-da, bu farovonlik ko'rsatkichi sifatida nisbiydir. Chunki iste'mol bozoridagi taqchillik aholini mablag'larni tejashga emas, balki ularni keyinchalik paydo bo'lishi mumkin bo'lgan tovarlar uchun jamg'arishga majbur qilgan.

To'rtinchidan, paxta yakkahokimligi viloyatning iqtisodiy rivojlanishini bir tomonlama qilib qo'ydi, bu esa aholi daromadlarining diversifikatsiya qilinishiga to'sqinlik qildi.

Beshinchidan, vohaning o'ziga xos ijtimoiy-madaniy muhiti (katta oilalar, ko'p bolalik, an'anaviy marosimlar) xarajatlar tarkibiga o'zining jiddiy ta'sirini o'tkazdi. Tadqiqot shuni tasdiqlaydiki, 1980-yillarning oxiriga kelib Surxondaryo vohasida yuzaga kelgan ijtimoiy-iqtisodiy muammolar tizimli inqirozning natijasi bo'lib, ular keyinchalik mustaqillik yillarida chuqur islohotlar o'tkazishni taqozo etdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aminova R. X. O'zbekistonda ijtimoiy taraqqiyot: tarix va tajriba. – Toshkent: Fan, 1985. – 240 b.
2. Народное хозяйство Узбекской ССР в 1980 году: стат. ежегодник. – Ташкент: Узбекистан, 1981. – 350 с.
3. Tursunov S., Qobilov E. Surxondaryo tarixi. – Toshkent: Sharq, 2004. – 608 b.
4. To'xliyev N. O'zbekiston iqtisodiyoti: savollar va javoblar. – Toshkent: O'zbekiston, 1991. – 180 b.
5. Qodirova T. XX asrning 60–80-yillarida O'zbekiston ijtimoiy hayoti. – Toshkent: Universitet, 1998. – 120 b.
6. Искандеров И. И., Ульмасов А. У., Хикматов А. Х. и др. Социально-экономическое развитие Узбекистана за годы Советской власти. – Ташкент: Узбекистан, 1984. – 210 с.
7. Ro'ziyev A. N. Surxondaryo viloyati. – Toshkent: O'zbekiston, 1996. – 140 b.
8. Ziyodullayev S. K. O'zbekiston ekonomikasining regional problemalari. – Toshkent: Fan, 1987. – 250 b.
9. Bozorov O. XX asrning 70–80-yillarida O'zbekiston iqtisodiy ahvoli // Interpretation and Researches. – 2024. – № 11.
10. Tuxtayeva R. // World Bulletin of Social Sciences. – 2023. – Vol. 21, April. – Scholar Express
11. Народное хозяйство СССР за 60 лет: стат. сборник. – Москва: Статистика, 1977. – 710 с.
12. Allaberganov O. 1945–1991-yillarda O'zbekiston SSR qishloq aholisining pensiya ta'minoti // Экономика и социум. – 2024. – № 8.
13. 1960–1980-yillarda Surxondaryo viloyati qishloqlari aholisining daromadi // Surxondaryoda ilm va fan. – Termiz, 2022. – № 2–3 (8). – B. 63–68.